

מסורות ושימושים בצמחי הארץ

הפיגם, הלענה והשבר הלבן ברפואה העממית של עדות ישראל

מאת: ניסים קריספיל*

לעם ישראל היתה לפי כל הנתונים עד לתקופת התלמוד רפואה עממית מקורית אשר נתמזגו בה סגולות סודיות ותרופות טבעיות. המנחשים והמכשפים השתמשו אז לשם רפואה גם במעשי ניחוש וכישוף וגם בשורשי עשבים.

לדעתו של פילון, ברא אלוהים בעלי-חיים מהם יוציא האדם תרופות למחלתו, ואילו בן סירא כתב: "אל מארץ מוציא תרופות בהן רופא יניח מכאוב". כלומר, התרופות באות מעשבים וירקות. מתוך שבאתי לחקור ולדרוש על הרפואה העממית אצל הפלחים, נמצאתי חוקר ודורש על הרפואה העממית של עדות ישראל. על שלושה צמחים בחרתי לכתוב הפעם, בתקווה שתדופנה את הכתבה הזאת עוד כתבות כאותה רוח, במגמה לשזור את צמחי ארץ ישראל עם סיפורי עדות ישראל לנוער.

שלושה צמחים אלה, אין ביניהם קשר סיסטמטי, אך הם תופסים חלק מרכזי ברפואה העממית של עדות ישראל.

הפיגם המצוי - *Ruta chalepensis*

אפרים הראובני, חוקר צמחיית ארץ-ישראל אשר עסק, בין היתר, בחקירת הרפואות והסגולות המתהלכות בקרב שבטי הערבים בארץ-ישראל, עסק גם בחקירת חדירת הרפואות והסגולות הללו לשימוש בקרב בני עדות המזרח.

* ניסים קריספיל היה מדריך בביה"ס שדה הר-גילה. חוקר פולקלור ושימושים של צמחי הארץ.

על הפיגם כותב אפרים הראובני: "אצל עדות המזרח מקובל שימוש של הצמח לתינוקות בני שניים-שלושה חודשים. ישתמשו בו באופן מיוחד: יחתכו להם ממנו חתיכת קנה, ימשחוהו בשמן ויכניסוהו אל פי הטבעת של התינוק לתרופה לעצירות. וראיתי אם מודרנית צעירה שבאה לאמה לבקש ממנה קני פיגם מגינתה בשביל הפעוט שלה, באומרה כי טובה תרופה זו מכל רפואות הרופאים. גם בפיגם ישתמשו ליולדות. לא לרפואה ממש, כי אם להגנה מעין הרע - "לכל איש ואשה החושש לעינו הרע". אצל יהודי תימן נקרא הפיגם שדבה, רודה, רוטה.

לעיניים שנטשטשו משתמשים בזרעי פיגם. סוחטים אותם ומטפטפים לעיניים. תערובת של פיגם עם בשמים משמשת נגד דלקת ברוחם. תערובת עם זעתר ושמן זית משמשת כממרח נגד כאבי שגרון, כאבי ראש ונגד שערות.

אצל יהודי סוריה הוא נקרא זראביה. "מועיל לעין הרע ולבטל הכישוף. ויש לו שם קדוש "רוטא" (ויכוון הנושא זה העשב להוריד בשם זה. טוב לו וגם מועיל למגיפה).

אצל יהודי עיראק: קוראים אותו זדאבה או פזל. עלים שלו המונחים על האיסטומכא הורגים התולעים ומורידים אותם לבטן. ומונחים על הטבור מסירים כאבי בטן.

ושמן שלה מרפא כאבי קרירות. וכל נטיעתה טובה נגד הרוחות הרעות, וכן כל עשבים שפריחיהם כגוון הזהב.

דוד בנבנישתי בספרו "יהודי שאלוניקי בדורות האחרונים" כותב:

בין הצמחים היה לפיגם (רוטה, רודה) סגולות שונות ובייחוד כשהוא נלקט בזמן שהלבנה במלואה. הפיגם היה נחלק בבית-הכנסת אחרי קבלת שבת ובהבדלה במוצאי שבת היו מריחים אותו ומברכים: בורא עשבי בשמים.

הפיגם מרחיק מחלה קשה כשמריחים או שואפים את עשנה. כששורפים אותו הוא מרחיק את השדים ואת המזיקים ממיטת היולדת. הפתגם הספרדי אומר: "פיגם דק שומר על התינוקות".

יהודי מרוקו: משתמשים בפיגם בהרתחה יחד עם כמון נגד היפוכונדריה, נגד בעיות במערכת הדם ובעיקר בתחום הפלות הנשים נגד עין הרע וכן משמש לשמח את הלב ולהרחיק הפחד מדאגות.

אצל יהודי טוניס ואלג'יר: למי שסובל מפחדים, כאבים וליקויים בנשימה אוכל

מהעלים ומורח בהם את מקום הכאב. לכאבים אלה קוראים נחרה (כאבי פתע), גם לכאלה המתעוררים בלילה בשל חלום רע שחלמו, או לכאלה שמדברים הרבה בשנתם, שמים צרור של פיגם על מלח מתחת לכר וזה עוזר.

פיגם מצוי
Ruta chalepensis

לענה המדבר *Artemisia herba-alba*

בספר "מראה הילדים" להרב אוחנה מצאנו כתוב: "בלשון ערב יקראו לו סיח, ובלשון מזרח בעיטרן. הוא עשב חם מדיקדק שתן. מעורר נידות. ומגש שליא ועובר מת או חי. ותולעים הכל מגרש בעשנו. ואם ישימו העשב הנזכר בתיבות בין הבגדים ישמרם מכל עש ומכל הזק. ואם ישימו מימו בדיו ישמור הספר מכל עש ומכל עכברים".

אצל יהודי מרוקו: משרה לענה טוב נגד כאבי בטן. הרכנת הפנים וקליטת מרתח אדי לענה טוב נגד נזלת. לחולי אדמת מכניסים למשקה דבש.

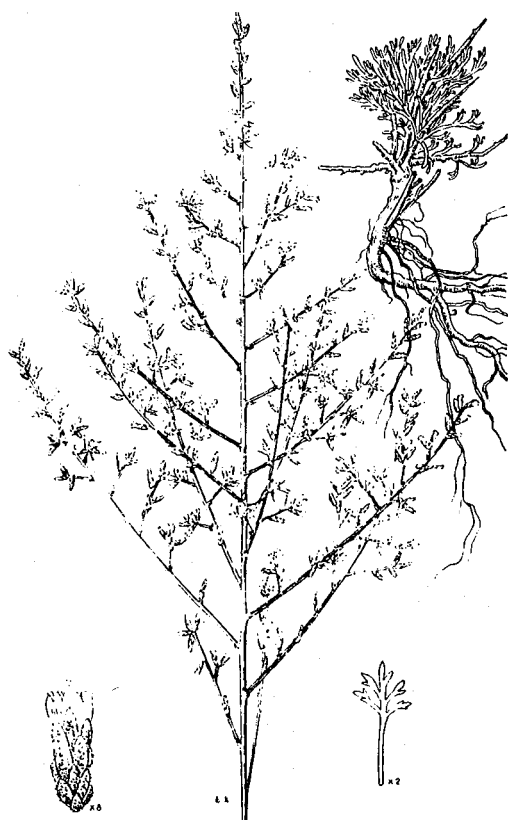
לדלקות עיניים חריפות זורקים את הלענה על גחלים וקולטים את העשן העולה בעיניים עד אשר תצאנה דמעות בכי. והמחלה יוצאת יחד עם הדמעות.

במשיה של לענה היו משקים את התינוק חודש מיום גדילתו. משרה זה נקרא במרוקאית שקיה, והוא שימש כעין חיסון. את העלים שנחלטו הכניסו לתוך שקית בד וטפטפו טיפות משרה לפי התינוק. מיד לאחר מכן האמא היתה מכניסה את אצבעה לפיו של התינוק על-מנת שיקיא, ואז היא היתה מכריזה לפני חברותיה "כואנה וראינה מה התינוק מקיא".

ולאחר מכן השקתה את התינוק שתי כפיות בוספות. אחרי תהליך שכזה הילד היה מגיע למצב של עלפון. תהליך זה היה נמשך כשלושה חודשים.

אצל יהודי איטליה: במשרה לענה מרחו את השער, סגולה נגד נשירת שערות, רחצה במי לענה מרחיקה תולעים מן הגוף. בתערובת עם שמן זית סכו את עמוד השדרה נגד כאבי גב וקרירות.

אצל יהודי עיראק: היו שורפים צמחי לענה ואת האפר היו מושחים על הגוף נגד אבעבועות רוח. כמו כן השתמשו במשרה לענה לחיטוי פצעים עמוקים בגוף, נגד זיהום.

לענת המדבר
Artemisia
herba-alba

אצל יהודי תימן: כישלו את הלענה בשמן זית ומרחו על פצעים. במשרה לענה השתמשו נגד כאבים ראומטיים בצורת אמבטיות.

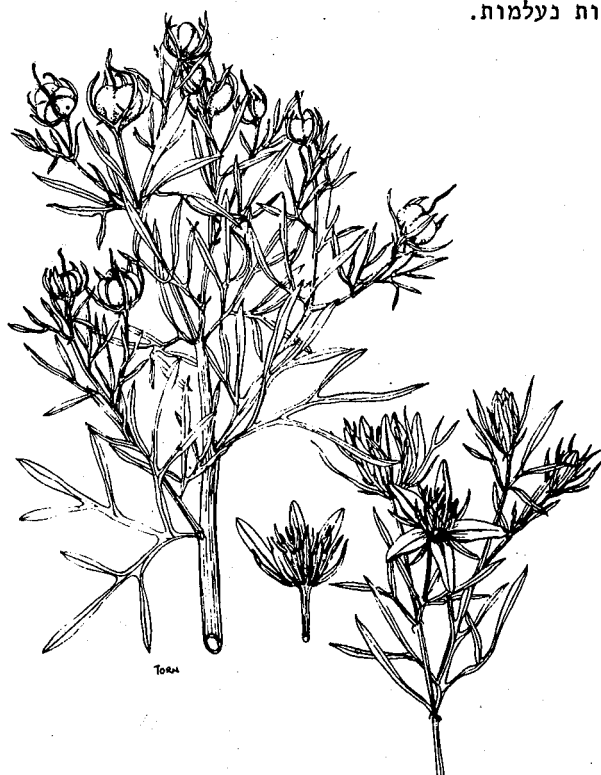
Peganum harmala שבר לבן

יהודי מרוקו: יקראו לו חרמאל. קליטת עשן שבר הנשרף באש טובה נגד סחרחורת וכאבי ראש, נגד עין הרע. משרה שבר נתן לאשה היולדת נגד הפלה. החרמאל שנוא ביותר על השדים - משמש גם לפיוס ולאהבה.

יהודי תימן: משרה שבר נתן נגד דלקת עיניים ולחיזוק הראיה. נגד כאבי ראש חזקים ודלקת פרקים, מקל על הפרשת השתן ומנקה את מערכת הדם. כמו כן מושחים שמן זית שהורח עם שבר על פצעים.

בתערובת עם דבש וזעפרן מגביר את התיאבון. טוב גם לסובלים מקשיי נשימה ושיעול חזק.

יהודי עיראק: לסובלים מנפיחות בכבד מבשלים את השבר, מסננים ושותים. לסובלים מגידולים על העור, שומות בעיקר, מורחים משרה שבר על העור במשך חודש שלם, שלוש פעמים ביום, והשומות נעלמות.

שבר לבן
Peganum
harmala

יהודי טונים: יבשו את העלים וכתשו אותם. את החומר הכתוש הכניסו לחורי עכברים. העכברים היו יוצאים מחוריהם מסוממים לחלוטין ואז היו לוכדים וממיתים אותם. בשמחות היו כותשים זרעי חרמאל, מכינים משרה ושותים. טוב להזיות ססגוניות. נותן תחושה שהכל יפה ונהדר.

רשימת ספרות

1. איפרגאן, ש., וקריספיל, ח., מגדל העמק, מידע אישי.
2. אקצע, י., זכריה בן שלמה. מדע הריפוי בתימן.
3. בנבנישתי, ד., 1973. יהודי שאלוניקי בדורות האחרונים. קרית ספר בע"מ, ירושלים.
4. הראובני, א., 1930, הרפואה, כרך דק, אייר סיון, חוברת ג', עמ' 20.
5. רועני, י., 1962 סממני הרפואה העממית של יהודי תימן. עבודת גמר, בית-הספר לרוקחות.
6. אוצר החיים להרב צהלון איטליה.
7. ספר האחלמה להרב האי גאון זיעא סוריה.